

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ У ВИХОВАННІ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито методiku виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності. Визначено умови виховання культури гідності учнів початкової школи. Обґрунтовано виховні можливості використання сучасних інноваційних методів виховання, зокрема провідного серед них — рефлексивно-експліцитного. На прикладному матеріалі показано різні варіанти апробації цього методу як самостійного і такого, що підсилює ефективність інтерактивних методів (проектного, міні-диспути, дискусій, «мозкового штурму» тощо).

Ключові слова: культура гідності, молодші школярі, методи виховання, рефлексивно-експліцитний, проектний методи виховання, позаурочна діяльність.

Процеси демократизації й гуманізації в українському суспільстві, інтеграція в європейське і світове товариство потребують визначення пріоритетів виховання сучасної молоді на основі гуманістичних цінностей. Провідною серед таких цінностей є цінність особистості. Це вимагає створення і використання нових виховних технологій на засадах ціннісного ставлення особистості до себе, інших людей, спрямованих на позитивне самосприйняття, самоповагу, уміння адекватно оцінювати, об'єктивно презентувати себе, власні досягнення.

Для нашого дослідження наукову цінність становлять роботи сучасних психологів, присвячені дослідженню самосвідомості (В. Столін, І. Чеснокова), самоповаги, самооцінки і Я-концепції (О. Кононко, В. Куніцина, Т. Шибутані), саморегуляції моральної поведінки особистості (В. Братусь, С. Рубінштейн, В. Чудновський та інші), культурологічних та аксіпсихологічних аспектів проблеми честі й гідності особистості (В. Рибалка), елемента взаємозв'язку та важливості ролі самоставлення, його впливу на формування особистості (В. Мясичев, Л. Божович, С. Рубінштейн; Б. Анан'єв, І. Чеснокова; І. Кон, В. Столін; К. Роджерс, Р. Бернс та інші).

На жаль, у сучасних розробках теоретичних питань проблеми особистості не завжди враховується сфера ставлення до себе, незважаючи на виняткове значення емоційно-ціннісного ставлення до себе у психічному житті людини.

Заслужують на увагу дисертаційні роботи Ю. Зайцевої, І. Кузнєцова, О. Молчанової, О. Чуб, О. Шишмакової, присвячені розкриттю окремих аспектів феномену почуття гідності особистості у різних вікових категоріях школярів, зокрема в учнів початкової школи. Ми поділяємо думку Е. Шишмакової стосовно сенситивності молодшо-

го шкільного віку у розвитку гідності дитини. Дослідниця визначає почуття власної гідності «як усвідомлене почуття», яке слугує не тільки моральній саморегуляції особистості, але і її саморозвитку загалом. До педагогічних умов формування «почуття власної гідності» Е. Шишмакова відносить розвиток почуття власної значущості, впевненості та самоцінності, насичення педагогічного процесу діалогічною взаємодією, перебудову оцінної діяльності, підвищення фасилітаційної компетентності вчителів (безоцінне прийняття, емпатичне розуміння, щирість, відкритість вчителя учню). Гідність розглядається як складне інтегративне особистісне утворення, яке забезпечує саморозвиток людини і поступове досягнення нею значних результатів у сфері інтелектуальних досягнень, особистісного і духовного зростання. Вона впливає на саморозвиток шляхом активізації самопізнання, усвідомленої саморегуляції, прагнення до самовизначення і самореалізації.

Разом із тим варто зазначити, що на сьогодні у науковій літературі нерозкритою залишається категорія «культура гідності особистості», найбільш недослідженої серед її видів, крім людської, власної, є національна гідність. Відсутні дослідження, присвячені розкриттю феномену «культура гідності молодшого школяра» з урахуванням її трикомпонентної структури. Усе це актуалізує проблему виховання культури гідності особистості молодшого школяра у позаурочній діяльності. Розв'язання цієї проблеми неможливе без застосування у педагогічній практиці, крім існуючих форм і методів виховання, сучасних інноваційних.

Метою статті є розкриття виховних можливостей використання інноваційних форм і методів виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності.

У своєму дослідженні ми спиралися на теоретичні розробки культури гідності особистості, здійснені І. Д. Бехом [1, с. 17-30], який під гідністю розуміє «усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення», а сама «гідність має виступати надцінністю як морально-духовне утворення вищого порядку..., яка причетна до формування кожної конкретної цінності, ...гідність можна трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість». Психологічна готовність до раціонального вчинку виступає основним критерієм сформованості суб'єкта культури гідності. Ми також поділяємо висновок, зроблений І. Д. Бехом стосовно визначення ключового для нашого дослідження поняття «людина культури гідності», яка є «самодостатньою особистістю, яка покладається лише на себе, свій внутрішній покликання, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають».

Заслугове на увагу педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, який одним із перших спробував дослідити морально-духовний світ дитини. Демонструючи вихованцям велич і красу моральної поведінки та ницьсть аморальних вчинків, педагог залишав їм право вибору. Об'єктом його впливів була тонка сфера емоцій, почуттів, переживань та думок учнів [3, с. 296-297].

Оскільки саме визнання людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними характеризує найвищий рівень сучасної цивілізації, можна зробити висновок, що культура гідності особистості (за К. Чорною) — це ціннісне ставлення до себе та до інших [4].

У своєму дослідженні ми виходили з того, що культура гідності особистості є ціннісним ставленням до себе та до інших людей, способом досягнення різних видів гідності: «Я — Я» — людська гідність (правовий аспект) — Я — дитина, людина, європеєць, представник людства; «Я — Ти» — особистісна, власна гідність — Я — учень, Я — гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду; «Я — суспільство» — національна гідність, Я — українець, творець себе і держави, нації.

Аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури дав змогу виокремити компоненти (1 — людська гідність, 2 — особистісна гідність (власна), 3 — національна гідність), критерії, показники вихованості культури гідності молодших школярів (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий), визначити три рівні її вихованості: високий, середній, низький. З урахуванням трикомпонентної структури виявлено рівневі характеристики вихованості культури гідності учнів 1-4-х класів.

Дослідно-експериментальна робота проводилась у ЗОШ № 43, № 115, № 177 Солом'янського району м. Києва, 11-ти експериментальних школах м. Черкаси та Черкаської області, ЗОШ № 4 м. Антрацит. Усього в експерименті брали участь 30 вчителів, вихователів і 420 учнів 1-4-их класів.

За результатами проведеного дослідження (етап констатації), високий рівень сформованості культури гідності в експериментальних класах продемонструвало 5,0% учнів, у контрольних — 6,4%. До середнього рівня в експериментальних класах було віднесено 31,2% дітей, у контрольних — 31,3%. Низький рівень в експериментальних класах виявило 63,8% школярів, у контрольних — 62,3%. Підсумки констатувального етапу дають підстави стверджувати, що виховання культури гідності молодших школярів слід розпочинати з першого року навчання у школі. Особливу увагу слід звернути та врахувати у подальшій експериментальній роботі з дітьми на емоційно-ціннісний критерій вихованості культури гідності, розвиток потреби в емоційному контакті, а також у повазі оточуючих і самоповазі.

Як показав проведений констатувальний етап дослідження, ігнорування розвитку цих двох потреб може призвести до формування

у дитини заниженої самооцінки, невпевненості у собі, своїх можливостях, призводить до встановлення недобррозичливої атмосфери у дитячому колективі; нерідко відсутності в житті колективу таких видів діяльності, в яких яскраво могли б проявитися достоїнства кожного вихованця; у найгірших випадках до відчуження дитини в колективі, вияву до неї неповаги або байдужого ставлення як з боку вчителів, так і однолітків (тобто проявів мобінгу).

Проведений експеримент став підґрунтям для створення методики формувального етапу дослідження, перевірки ефективності розроблених педагогічних умов виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності. До таких умов належать: оновлення змісту морально-етичного виховання, його спрямування на розвиток особистості як найвищої цінності; упровадження гуманістичної взаємодії учнів, педагогів та батьків; формування першоснов позитивної Я-концепції молодшого школяра; оптимізація інноваційних форм і методів виховання та запровадження їх у роботі з дітьми у позаурочній діяльності; залучення молодших школярів до різних видів діяльності, які сприяють вихованню культури гідності учнів (пошукова, благодійна); підготовка вчителів до такої виховної роботи.

Вивчення та аналіз стану вихованості культури гідності молодших школярів здійснювали за допомогою розробленої нами методики, яка охоплювала комплекс взаємопов'язаних форм, методів і засобів виховання: анкетування, методика незакінчених речень, ігрові методики, тестові завдання для учнів, практичні вправи для дітей, метод ситуацій, виховні години, читання та аналіз художніх творів тощо.

Провідним серед них виявився розроблений І. Бехом [2] рефлексивно-експліцитний метод, оскільки саме він апелює до позитивного досвіду вихованця і сприяє глибинному зануренню у його самосвідомість. Цей метод може бути як самостійним, так і пронизувати інші, підсилюючи ефективність будь-якого іншого, вже застосованого методу. За його допомогою в початкових класах можуть бути проведені бесіди, міні-диспути, дискусії, міні-дискусії, «мозковий штурм», обговорення педагогічних ситуацій, проектна діяльність — методи реалізації інтерактивної технології виховання.

Рефлексія передбачає глибинний самоаналіз, мислення особистості, спрямоване на її внутрішній світ, тобто процес осмислення. Експліцит — «озвучення» дитиною того, що вона сприймає: розуміння вихованцем суті явища, морально-етичної категорії, поняття, ситуації, які розглядаються в процесі виховання. Цей метод передбачає також розуміння педагогом і вихованцем свого внутрішнього світу: світу емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, прагнень, ідеалів — через їх усвідомлення особистістю. Вихованець — суб'єкт виховної діяльності, який усвідомлює увесь цей пе-

релічений ряд. Базову основу рефлексивно-експліцитного методу становлять: віра педагога учневі (довіра); доброцентрованість вихованця; наявність у нього благородства, самоповаги; удосконалення шкільного життя з урахуванням попередніх ідей.

За цим методом ми проводили (на формувальному етапі експерименту) обговорення прочитаних дітьми художніх творів, зокрема творів В. Сухомлинського та інших (з використанням міні-диспуту, міні-дискусій, бесід з елементами самооцінки, вправ — «Мікрофон», з піктограмами тощо).

Так, наприклад, під час обговорення з учнями змісту морально-етичного оповідання В. О. Сухомлинського «Миколі стало легше» ми проводили у другому класі міні-дискусію за такими питаннями:

- Чому Миколі стало легше?
- За що, за який саме вчинок він відчував провину? Охарактеризуй цей вчинок. Як його можна назвати? Що ти відчував при цьому? Чому?
- Чию гідність образив хлопець?
- Поміркуй, чи вдалося йому спокутувати свій ганебний вчинок?
- Чи траплялось щось подібне з тобою в житті?
- Чим завершилася ця історія? Як ти мав себе повести? Чому?
- Якби така історія сталася із твоїм другом (подругою), щоб ти міг йому (їй) порадити? Чим допомогти?

Наступним кроком у застосуванні рефлексивно-експліцитного методу стала вправа «Мікрофон», ході під час якої ми запропонували дітям поміркувати над такими проблемними питаннями:

- Діти, може не треба було Миколі спокутувати свою провину, а жити так, ніби нічого не відбулося? Тим більше, що людини, яку він образив вже немає на світі. Поясни свою думку.
- Від чого позбавляє і застерігає людину в житті почуття власної гідності?

Далі дітям було запропоновано колективно продовжити незакінчене речення: «Вчиняти гідно означає...» у вигляді моральних правил поведінки стосовно інших людей, зокрема старших за віком. На завершальному етапі заняття дітям був запропонований повторно метод рефлексії, під час застосування якого вони відповіли на запитання, про що нове вони дізнались на занятті, який висновок для себе зробили.

Аналогічна робота із застосування рефлексивно-експліцитного методу проводилась нами під час обговорення з учнями серії морально-етичних оповідань В. Сухомлинського, в яких розкриваються прояви різних видів гідності, під час застосування методу ситуацій, етичних тренінгів, а також проектної діяльності, яка здійснювалась на завершальному етапі експерименту після попередньої роботи з

вихованню культури гідності молодших школярів. Так, в Антрацитівській ЗОШ № 4, де з 2006 року розбудовується модель моральної школи — Школи Справедливої спільноти, життя школи будується відповідно до Конституції школи, яка містить не лише розділи стосовно прав і обов'язків учнів, учителів, всіх громадян школи, але й закон про захист честі і гідності кожної особистості. Ця експериментальна школа є пілотною Всеукраїнського проекту «Школа — територія прав людини». Однією з цікавих форм діяльності Школи Справедливої спільноти є так звані збори в колі, які проводяться щотижнево, розпочинаються з виконання Гімну України, Гімну школи «Дорогою добра». Під час таких зборів, починаючи з першого класу, у своїх спільнотах школярі обговорюють життя класу, проблеми класу, школи або громади. Вносять пропозиції щодо вирішення цих проблем, здійснюють реальну турботу один про одного, колективно приймають рішення щодо участі учнів класу у корисній, особливо благодійній діяльності, залучення дітей до допомоги хворим, бідним, інвалідам. Кожній дитині під час обговорення забезпечувалася можливість висувати ідеї, пропонувати проекти, одержувати підтримку з їх втілення у життя.

Як засвідчило проведене дослідження, діти значно краще почали усвідомлювати сутність морально-етичних категорій, розбиратись у моральних колізіях, училися «читати» та розпізнавати власні почуття, емоції, почуття інших людей; виявляли активність і самостійність у прийнятті власних моральних рішень стосовно змін у поведінці героїв, власній поведінці, рисах характеру, якостях особистості; були готові брати участь у пошуковій та благодійній діяльності.

Застосування рефлексивно-експліцитного методу під час виконання та обговорення проектної діяльності зумовило позитивні зрушення у вихованні особистості молодшого школяра. Як показав формувальний етап дослідження, участь дитини з першого року навчання у школі у творчо-пошукових проектах істотно підвищує її адаптованість до швидкозмінних умов життя, полегшує перехід до наступної ланки освіти, сприяє виявленню нею почуття гідності (любові й поваги до своєї країни, Батьківщини, рідного міста або села, своїх рідних, роду, родини, гордості й шанобливого ставлення до своїх пращурів, бажання бути гідним їхнього славного минулого). У спеціалізованій школі № 43 «Грааль» м. Києва, завдяки творчим зусиллям колективу вчителів початкових класів (Л. М. Кметь, С. В. Шелех, О. А. Кацан, Н. А. Костюченко та вихователів ГПД, чотири класи однієї паралелі — 120 учнів 1-4-х класів), нами був реалізований на практиці такий проект «Пізнай Україну», спрямований на виховання у школярів національної, особистої та людської гідності. Так, у третіх класах в рамках підпроектів «Культурна спадщина України», «Вони прославили Україну» учнями разом із батьками

були виконані та презентовані мультимедійні проекти, спочатку за класами, наприклад, присвячені рідному місту Києву, а потім з визначенням кращих на паралелі. Найцікавішими були відзначені такі проекти: «Кияни — відомі усьому світу» (про В. Горедецького, М. Булгакова, К. Малевича та І. Сікорського), «Мости Києва», «Цікавинки Києва» (про незвичні сучасні пам'ятники), «Історичні пам'ятки Києва» тощо. Нагородою переможцям стало вручення під час презентації медалей «Знавець Києва». Заслугує на увагу досвід вчителів школи №43 щодо створення і вручення в четвертому класі портфоліо кожного учня, яке охоплює, зокрема, творчі проекти, виконані дітьми, що, безумовно, сприяє підвищенню рівня дитячої самоповаги, самооцінки, дає змогу самореалізуватись кожному вихованцеві. Участь школярів у таких проектах сприяла вихованню в них таких видів культури гідності, як особистісна та національна: значно зросла ініціативність, активність дітей, позитивна мотивація до цього виду діяльності; діти навчилися працювати самостійно, досягаючи мети проекту; дослухалися до порад однокласників, дорослих під час обговорення етапів виконання проекту; робили власний вибір об'єктів для дослідження (не лише відомих та маловідомих історичних постатей, які прославили Україну, а й представників свого роду, які прославили свій рідний край, Батьківщину в роки воєнних лихоліть, мирний час). В учнів також поступово намітилися такі позитивні тенденції: у вихованні поваги до Української держави, власної гідності як представника українського народу; у бажанні виявляти повагу до людини (членів своєї родини, представників роду) — емоційно-ціннісний компонент культури гідності особистості; у шанобливому ставленні та виявленні інтересу до історії українського народу, його культури, історії, мови, бажанні поповнювати свої знання про Україну, українців протягом всього періоду навчання в початковій школі тощо.

У виховній практиці початкової школи були проведені з учителями попередні бесіди, тренінгові заняття з опанування технікою запровадження рефлексивно-експліцитного методу, розроблені методичні рекомендації для вчителів, вихователів.

З метою взаємоперевірки отриманих експериментальних даних під час апробації методики виховання культури гідності нами одночасно велось педагогічне спостереження за учнями (за спеціально складеною програмою спостереження), що дало змогу перевірити вже здобуті результати, а також доповнити їх. Як показало проведене дослідження, під час формувального експерименту (із застосуванням інноваційних форм і методів виховання) кількість учнів, віднесених до високого рівня, в експериментальних класах зросла до 21,3% (контрольних — до 11,5%), до середнього рівня в експериментальних — зросла до 52,0% (контрольних — 39,2%); кількість

учнів на низькому рівні знизилась в експериментальних класах до 26,7% (контрольних — до 49,3%).

Таким чином, під час проведеного нами експериментального дослідження знайшли підтвердження розроблені педагогічні умови виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності, зокрема, оптимізація інноваційних форм і методів її виховання та їх запровадження у шкільну практику. Було встановлено, що провідне місце серед інноваційних методів належить рефлексивно-експліцитному (за І. Бехом) та проектному методам виховання.

Проведене наукове дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності. Подальших досліджень потребують: проблема наступності між дошкільною та початковою ланкою освіти у вихованні культури гідності, використання рефлексивно-експліцитного методу у підготовці вчителів початкових класів, батьків до виховної роботи з молодшими школярами.

Література

1. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І.Д. Бех // Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. — К. : Академвидав, 2009. — С. 17-30.
2. Бех І.Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості / І.Д. Бех // Рідна школа. — 2012. — № 12. — С. 3-7.
3. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / Олександр Васильович Сухомлинський // Вибрані твори : у 5т. — К. : Рад. школа, 1976. — Т. 2. — С. 148-416.
4. Чорна К.І. Виховання культури гідності у дітей та учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема / К.І. Чорна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Видавець ПП Звольейко Д. Г., 2011. — Вип. 15, кн. 1. — С. 222-231.

Раскрыта методика воспитания культуры достоинства младших школьников во внеурочной деятельности. Определены условия воспитания культуры достоинства учащихся начальной школы. Обоснованы воспитательные возможности использования современных инновационных методов воспитания, в том числе ведущего среди них — рефлексивно-эксплицитного. На прикладном материале показаны различные варианты апробации данного метода как самостоятельного, так и повышающего эффективность интерактивных методов (проектного, мини-диспута, дискуссии, «мозгового штурма» и др.).

Ключевые слова: культура достоинства, младшие школьники, методы воспитания, рефлексивно-эксплицитный, проектный методы воспитания, внеурочная деятельность.

V. A. Kyrychok

The Use of Innovative Forms and Methods in Education of Primary Schoolchildren's Culture of Dignity in Extracurricular Activities

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The category of «dignity» as the supervalue that is involved in the formation of each personality, as an indicator of higher moral consciousness of the personality, is interpreted. The core research concept of «culture of dignity» is revealed as evaluative attitude towards themselves and other people. Three types of dignity such as human, personal (private) and national are considered. The results and conclusions of the statement phase of the experiment are submitted. The conditions of the education of dignity culture of primary schoolchildren in extracurricular activities are defined. Methods of training of dignity culture of schoolchildren in extracurricular activities are discovered. Educational possibilities of modern innovative methods of education are substantiated, in particular the leading among them – a reflective and explicit method, the basic foundation of which is the schoolchildren trust, their orientation to the good, nobleness, self-esteem, and, as a result, conceivable improvement of school life. With the help of applied materials, different versions of testing this method as independent and as increasing the effectiveness of interactive methods (projected, mini dispute, debate, «brainstorming» etc.) are disclosed, the effectiveness of their use in extracurricular activities are proved.

Keywords: culture of dignity; primary schoolchildren; methods of education; reflective and explicit method; project method of education; extracurricular activities.

References

1. Bekh, I. D. (2009). Pochutia hidnosti u dukhovnomu rozvytku osobystosti [Dignity in Spiritual Development of Personality]. In I. D. Bekh, *Psykhologichni dzhherela vykhovnoi maisternosti* (pp. 17-30). Kyiv: Akademvydav.
2. Bekh, I. D. (2012). Refleksyvno-eksplitsutnyi metod u vykhovanni osobystosti [Reflective and Explicit Method in Education of Personality] *Ridna shkola*, 12, 3-7.
3. Sukhomlynskii, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How do Educate a Real Person]. In *Vybrani tvory: Vol. 2* (pp. 148-416). Kyiv: Radianska shkola.
4. Chorna, K. I. (2011). Vychovannia kultury hidnosti u ditei ta uchnivskoi molodi yak sotsialno-pedahohichna problema [Education of Dignity Culture of Children and Youth as a Social and Pedagogical Problem]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 15 (1)* (pp. 222-231). Kyiv: PP Zvoleiko D. H.